

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Таҳрир хайъати:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўғли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масъул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Редакционная коллегия:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

Editorial Board:

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

Адабиётшунослик

- 37. Po'latova Sevara Mahmud qizi**
HOZIRGI O'ZBEK ADABIY ME'YORIDAGI LAKUNALAR
(VOBKENT TUMANI MISOLIDA).....6
- 38. Давронова Махфуза Исроиловна**
МАВЗУ ВА МАЗМУНДА МУШТАРАКЛИК.....11
- 39. Давронова Шохсанам Ғайбуллоевна**
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АНЪАНАЛАРИ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК
РОМАНЧИЛИГИ.....18
- 40. Qurbonova Oltinoy Bekmurotovna**
IBROHIM G'AFUROV – SHE'RSHUNOS.....26
- 41. Мусурманов Эркин Раббимович**
O'ZBEKISTON HUDUDIDAN XITOYGA YOYILGAN
BUDDAVIYLIK G'OYASI VA MIFOLOGIYA.....34
- 42. Рузобаева Нигорахон Рахимовна**
ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТИТЕЗЫ В УЗБЕКСКИХ
И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ.....40
- 43. Тўмарис Бутунбаева**
АЪЗАМ ЎКТАМ ВА МИНҲОЖИДДИН МИРЗО
ШЕЪРИЯТИДАГИ ЎХШАТИШЛАР.....47
- 44. Хажиева Феруза Мэлсовна**
ЖЕЙ ПАРИНИ ИЖОДИДА БИОГРАФИК РОМАН КОНЦЕПЦИЯСИ.....51
- 45. Zoyirova Go'zal Nematovna**
SAMANDAR VOHIDOVNING EPIGRAF QO'LLASH MAHORATI.....60
- 46. Охунова Гўзалхон Ҳамдамбековна**
ҲИКОЯ ЖАНРИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....67

Тилшунослик

- 47. Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna**
SPECIFIC FEATURES OF CEREMONIES AND THEIR LINGUAPRAGMATIC
MEANING IN UZBEK CULTURE (AS AN EXAMPLE OF WEDDING CEREMONIES).....73
- 48. Каримов Рустам Абдурасулович**
ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ПАРАЛЛЕЛ КОРПУСИ МАТНЛАРИНИ
ЛИНГВИСТИК ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ.....81
- 49. Қурбанов Мухтар Даулетбаевич**
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИТООЙКОНИМЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....87

50. Наргиза Рашидова ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЯДА АРАБСКИХ ОДНОКОРЕННЫХ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ СО СФЕРОЙ ОБРАЗОВАНИЯ.....	94
51. Рустамов Дилшодбек Абдувахидович НУТҚИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ.....	104
52. Халилова Рухсора Рауповна ИНТЕРНЕТ МУЛОҚОТЛАРНИНГ ПРАГМАТИК ТАМОЙИЛЛАРИ.....	113
53. Юлдашева Дилором Нигматовна ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	119
54. Gulchehra Toshpo‘lot qizi Cho‘llyeva OHANG SITUATIV PRAGMATIK TIZIM BIRLIGI SIFATIDA.....	127
55. Mavlonova O‘g‘iloy Hamdamovna КИНОЯНИНГ ОҒЗАКИ, ВАЗИЯТЛИ ВА ДРАМАТИК КЎРИНИШЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛИШ АҲАМИЯТИ.....	135
56. Рўзиева Дилфуза Салимбоевна ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РОМАН ГЕНЕЗИ СПЕЦИФИК ТАСНИФИ.....	141
57. Бойматова Дилноза Бахтиёровна УНДАЛМАЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНГАН АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ ПРАГМАТИК ВА СЕМАНТИК ВАЗИФАСИ.....	147
Таржимашунослик	
58. Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна METHODS OF TRANSLATING REALIAS IN THE NOVEL “DAYS GONE BY” BY A.QADIRI.....	153
59. Қўлдошов Ўктамжон Ўрозович ТАРЖИМАДА КОНВЕРСИВЛИК ВА АНТОНИМЛИК МУНОСАБАТИНИНГ БЕРИЛИШИ.....	160
60. Хидирова Гулнора Нарзиевна СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ РОМАНА А.КАДЫРИ).....	167
61. Akhmedova Rano Ashurovna THE FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	174
62. Aripova Kamola Yusupovna THE DISTINCTIVE FEATURES OF TRANSLATION OF THR NOVEL “NIGHT AND DAY”.....	179

Лингводидактика

63. Jalilova Guzal G'ulomovna

‘FLIPPED CLASSROOM’ MODULINING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI

RIVOJLANTIRISHDAGI O’RNI: ‘KICHIK GURUHLI MUNOZARA’ TEXNIKASI.....184

64. Ш.Б.Рахимова

НОФИЛОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАЛАФФУЗ МАҲОРАТИНИ КОММУНИКАТИВ

ЁНДАШУВ АСОСИДА ОШИРИШ.....190

Журналистика

65. Садокат Махсумова

МЕДИА МАКОНДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ

ЎЗГАРИШЛАР.....195

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Мусурманов Эркин Раббимович,
филология фанлари номзоди, доцент,
мумтоз адабиёт тарихи кафедраси,
филология факультети, Самарқанд давлат университети
e-mail: erkin42@list.ru

O'ZBEKISTON HUDUDIDAN XITOIYGA YOYILGAN BUDDAVIYLIK G'OYASI VA MIFOLOGIYA

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2021-1-41>

ANNOTATSIYA

Maqolada Markaziy Osiyoda buddaviylik ta'limotining yuzaga kelishi, taraqqiyoti, o'ziga xosligi, uning ta'sirida yaratilgan asarlar, rohib-pilgrimmlarning missionerlik o'rni, mifologik syujetlarning qadimgi O'zbekiston va Xitoy miflogiyasidagi mushtarak jihatlari haqida so'z yuritildi. Bunda olamning yaralishi haqidagi, «Oltun yorug'» va Turkiy Irq bitigi kabi asarlarda keltirilgan qadimgi rivoyatlar qiyosiy o'rganildi.

Tayanch so'zlar: Buddaviylik, Markaziy Osiyoda buddizm, ta'limotning Xitoyga ko'chishi va mifologiyadagi o'rni.

Мусурманов Эркин Раббимович
кандидат филологических наук, доцент,
кафедра истории классической литературы, факультет филологии,
Самаркандский государственный университет
e-mail: erkin42@list.ru

БУДДИЙСКИЕ ИДЕИ И МИФОЛОГИИ РАСПРОСТРАНЁННЫЕ ИЗ УЗБЕКИСТАНА В КИТАЙ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются зарождение, развитие, своеобразие буддизма в Центральной Азии, произведения, созданные под его влиянием, миссионерская роль монахов и монахинь, общность мифологических сюжетов в древне узбекской и китайской мифологии. Это сравнительное исследование древних легенд о сотворении Вселенной, таких как Золотой Свет и Тюркская Раса.

Ключевые слова: буддизм, буддизм в Центральной Азии, миграция учений в Китай и его место в мифологии.

Musurmanov Erkin Rabbimovich
Samarkand State University, Candidate of Philology,
Associate Professor, Department of the History of
Classical Literature, Faculty of Philology
e-mail: erkin42@list.ru

BUDDHIST IDEAS AND MYTHOLOGY SPREAD FROM UZBEKISTAN TO CHINA

ANNOTATION

The article discusses the origin, development, uniqueness of Buddhism in Central Asia, the works created under its influence, the missionary role of monks and nuns, the commonalities of mythological plots in ancient Uzbek and Chinese mythology. It is a comparative study of ancient legends about the creation of the universe, such as the Golden Light and the Turkic Race.

Key words: Buddhism, Buddhism in Central Asia, the migration of teachings to China and its place in mythology.

Буддавийлик Кушон давлати даврида (эрамизнинг I-III асрлари) кенг миқёсда юртимизга кириб келди. Айниқса, Канишка I ҳукмронлиги даврида бу таълимотга эргашувчилар кўпчиликти ташкил қилди. Манбаларнинг гувоҳлики беришича, Ўрта Осиёда Кеш, Суг'д ва Шошга қадар бўлган ҳудуд бу давлат тасарруфида эди. Фарғ'она гуллаган даврида Кушон давлати таркибида эди [1,399].

Биринчи ва Иккинчи турк хоқонлиги даврида турклар асосан “Кўк Тенгри” динига сўғ'инишган. Бироқ хоқонлиkning г'арбий ва жанубий ҳудудлари бутпараст эдилар. Турк хоқонлари осмон худосига сўғ'инишса-да, буғ'онлиkning тарқалишига қаршилиқ қилмадилар. Уйғ'ур хоқонлари ҳудудларида буддавийлик асосий дин эди.

Бир ривоятга кўра, бақтриялик ака-ука савдогар Тапассу ва Бхаллика Буддага шогирд тушиш учун йўлга чиқишади. Ниятлари амалга ошгач, Бақтрияга қайтиб келишиб, Буддага атаб ибодатхоналар қуришади. Будда ибодатхоналари айниқса, Термиз, Самарқандда кўп бўлган. Наршахийнинг таъкидлашича, буддизм ривожланган даврда Самарқанд ва Бухоро буддавийлик санъати марказларига айланишган [2, 60–62].

Қадимги хитойликларнинг юртимизга қилган муҳим ташрифлардан бири Танг даври алломаси, будда роҳиб, пилигримм-дарвеш Сюензанг (玄奘, Xuánzàng, 602—664 йй.) нинг саёҳати бўлди. Таржимон Сингку Сели тудунг (X аср) «Altun öñlög yaruq» («Suvnaprabhasa sutra») ва «Etözüg köñülüg körmäk atlıg nom bitig» («Ўзини ва руҳини англаш битиги») китоблари билан бирга Сюензангнинг ҳаёти ҳақидаги «Tsi-in-čün kavi nom bitig» [3, 592] («Сюензанг таржимаи холи») асарини ҳам хитой тилидан таржима қилди.

Сюензангнинг Фарғ'она, Тошкент, Самарқанд, Термизга келиши бежиз эмас эди. Манбаларнинг гувоҳлики беришича, Будда таълимоти қадимги Хитойга I асрларда айнан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудидан бўлган алломаларнинг фаолияти туфайли кириб борди. Сюензангнинг “Буюк Танг даврида Г'арбга саёҳат” (大唐西域記, dà táng xī yù jì) номли ўн етти йиллик Ўрта ва Жанубий Осиё бўйлаб юриши ҳақидаги эсдалигида ҳозирги Ўзбекистон ва ундаги эллар ҳақида қизиқ ва ниҳоятда муҳим маълумотларни келтирди.

Унга кўра Сюензанг Жеши (赭時) деб атаган Тошкентда бир муддат туради. Сайёҳ ўз эсдалигида келтиришича, Тошкент 1000 ли (1ли-500 метр) ҳудудни эгаллаган бўлиб, унинг кунботарида оқувчи Ше-Ше деб атаган Инжу (Сирдарё) ҳақида ҳам маълумот беради. Унинг келтиришича, бу ўзан ўз ирмоқларини Сун-лин тоғ' тизмасидан олиб, гоҳ лойқа сувларини секин оқизади, гоҳ шовқин солиб, қайнаб-тошади. Тошкент атрофидаги бир қанча катта кичик шаҳарлар бўлиб, улар ўз оқсоқолларига эга бўлишган. Сюензангнинг эътирофича, уларнинг барчаси турк ҳукмдорларига бўйсунган. Тошкентлик олимлардан буддавийлик сир-асрорларини ўрганган сайёҳ сеҳрли Самарқандга йўл олади. Зеро Самарқанд ва Термиздаги улуг' буддавий илм ва зиёрат масканларининг довруғ'и аллақачон Узоқ Шарқ мамлакатларига ёйилиб бўлган эди.

Мирзачўл орқали 500 ли босиб ўтган Сюензанг Самотсзян деб атаган Семизкент (Самарқанд)га ташриф буюради. Сюензанг берган маълумотида кўра, Самарқанд 1700 ли ҳудудда жойлашган бўлиб, унинг атрофи табиий тўсиқ-тоғ'лар, сув ҳавзалари билан ўралган. Шаҳар аҳолисининг нуфузи катта бўлиб, Хитойдан ташқаридаги энг буюк китоблар ва бойликлар айнан шу шаҳарда сақланар экан. Жаннатмакон Самарқанд ери ниҳоятда

унумдор ва серҳосил. Ўрмонлари қалин. Гул ва мевалар тўкин – сочин. Иқлими ёқимли ва мўтадил. Бу ерда ниҳоятда ажойиб ва чопқир отлар етиштирилади. Эли санъаткор ва ҳунарманд, урф-удум ва маънавияти элига куч ва ботирлик бағ'ишлайди. Самарқанд хитойдан ташқаридаги барча мамлакатлар учун илм ва маърифат учоғ'идир. Самарқанд эли ахлоқий хулқ ва одоб қоидаларига кўра қўшни ва узоқ элларга доимо ўрناк ва намуна бўлиб келган. Ноқони қўрқмас ва жасур эр бўлиб, қўшни ерлар ҳам унга бўйсунди. У жуда кучли қўшинга эга. Қўшин аскарлари чжеге (тче-кие, яъни жигит, йигит) деб аталиб, улар табиатан ёвқур ва курашчандир, ўлимни хурсанд бўлиб қабул қилади, жангга киришса ҳеч ким уларга тенг келолмайди.

Сюензанг Самарқандда кўплаб алломалар билан учрашади. Бироқ Узоқ Шарққа доврўғ'и кетган Самарқанднинг икки буюк ва улкан буддавий ибодатхонасининг султ фаолияти қониқтирмади.

Самарқанднинг ўша вақтдаги Г'арбий-турк ҳукмдори ҳоқон Тонгшиху Сюензангнинг Самарқандга келишидан икки - йил олдин шимолий Ниндистон роҳиблари Прабхакарамитра устозлигида расмий тарзда буддавийлик динини қабул қилган эди. Тонгшиху Сюензангни Самарқандда катта ҳурмат ва эҳтиром билан кутиб олади.

Ноқон ва тегинлар (шаҳзодалар) хитойлик пилигрим-файласуфнинг маслаҳатига кўра нафақат Самарқандда, балки Фарғ'она водийсида ҳам янги илм учоқларини қурди. Бундай қурилишлар Талас дарёси атрофида, Чу водийсида, Еттисувда ҳам амалга ошди. Сюензанг берган маълумотларга кўра кўплаб будда ибодатхоналари Қашқар ва Бақтрия пойтахти Балхда кенг ривожланди. Уларнинг орасида айниқса, Балхдаги Нава Вихара (Навбахор) мадрасаси машҳур бўлган.

Сайёҳ бир неча ой Самарқандда яшаб, маърифат касб этиш билан бирга маҳаллий эл турмушини ўрганади. Сўнгра Темир қопқа (дарвоза) орқали Кешга, у ердан Термизга ўтган, минг роҳибдан иборат уламолар жамоасини зиёрат қилади.

Нозирги Ўзбекистон, Афғ'онистон, Покистон, Ниндистон ва Шри-Ланкада таҳсил олган Сюензанг 645 йили қўлга киритилган ва йигирма отга ортилган 657 та буддавий адабиёт ва Будданинг олти муқаддас ҳайкали билан Хитойга кириб борди. Олим императорнинг назарига тушиб, унинг қўллаб-қувватлашлари эвазига Чанъан (ҳозирги Сиан) кентига йирик тилмочлар билим юртини очди. Шарқий Осиёда номи танилган ушбу мактаб бошида термизлик-самарқандлик олимлар ҳам фаолият олиб боришиб, хитойликларга будда таълимоти қандай бўлишлигини ўргатишган. Сюензанг 664 йили издошлари даврасида вафот этди.

Сюангзан каби хитой роҳиблари юртимиз алломаларидан буддизм таълимотини ўрганган бўлса-да, қадимги мутаффакир аждодларимиз ўз илми ва салоҳияти билан Ниндистон, Хитой каби ўлкаларда ҳам машҳур бўлишган. Жумладан, устоз-аллома, таржимон ва роҳиб, ёрқин бурҳонлик фаолияти билан танилган Канг Сэнгхуэй (? – 280 й.) Хитойда юксак ҳурматга эришган. Унинг "Канг" исми аждодлари самарқандлик, "Ху" нисбаси эса хуннларга мансуб бўлганлигини билдиради. Канг Сэнгхуэй нинг оиласи Самарқанддан дастлаб шимолий Ниндистонга ва у ердан Хитойдаги Уч хонлик ҳукмронлиги (220-280 й.) даврида У деб аталувчи давлат пойтахти Нанжинг (Nánjīng) шаҳрига кўчиб боради. Канг Сэнгхуэй ўз даври учун асосий таълим йўналиши бўлган буддавийликни йўлга қўйиш билан бирга, буддавий асарларни ёзиш ва уларнинг таржимаси билан ҳам шўғ'улланиди, хитойлик ёшларга сабоқ бериб, устоз сифатида танилди.

Аллома Канг Сэнгхуэй, асосан, фалсафий масалалар билан шўғ'улланиди, буддизм, Конгфутзилик ва даосизм г'ояларини бадиий адабиёт ёрдамида бирлаштиришга, фалсафий г'оялар ўртасида мавжуд бўлган зиддиятларни бартараф қилишга, уларни инсон камолоти ва маърифати йўлига хизмат қилдиришга ҳаракат қилди. Бу билан Канг Сэнгхуэй ни Ўзбекистон ва Хитой халқлари орасида фалсафий адабиёт ва ижтимоий соҳа билан бог'лиқ алоқаларни йўлга қўйган илк аллома сифатида тарихдан ўрин олди.

Сюангзан ва Хой Чао берган маълумотларга кўра, VII – VIII асрлар Ўрта Осиёда буддавийлик каби кучли монийлик жамиятлари ҳам фаолият олиб борган[4, 152-153].

Манбаларда келтирилишича, турк кўчманчилари орасида зардуштийлик, монийлик, буддизм, иудаизм, насронийлик, ислом ва бошқалар тарқалган. Яқин ва фойдали иқтисодий алоқалар натижасида айрим туркий қабилалар у, ёки бу динга итоат қила бошлаган [5, 57-67].

Юртимизда буддавийлик давридан етиб келган манбалардан бири «Олтун ёруғ» асаридир. «Олтун ёруғ» хитойчадан қадимги туркий тилга таржима қилинган. Таржимадан асосий мақсад буддавийликни туркий қабилалар орасига ёйиш бўлган. Буддавийлик илк бор Кушон империяси даврида, хусусан, империя ҳукмдори Канишка замонида Ўрта Осиёга кириб келган эди [6, 5]. А. Раҳмонов ва Р. Қиличевларнинг ушбу маълумотиغا С. Малов хабари аниқлик киритади: «Маълумотларга қараганда, асар X асрда бешбалиқлик Сингу Сели тудунг томонидан хитой тилидан турк тилига таржима қилинган. Асарнинг дебочасида ҳукмдор Кю Тау, тегин ва йўлбарс ҳақидаги икки ноёб адабий ёдгорлик - ривоят келтирилади. Шунингдек, хитой тилидан туркий тилга таржима қилинган «Сюанцяннинг таржимаи ҳоли», «Икки тегин ҳикояси», Чаштани Эликбек қиссаси» асарлари ҳам муҳим адабий қийматга эга маълумотларни акс эттиради» [7, 145—199].

Дастлаб санскрит тилида ёзилган «Олтин ёруғ»нинг («Суварнапрабхаса») ўзбекча номи: «Олтин рангли нурда товланадиган энг буюк тождор китоб». Мазкур битикнинг тўлиқ нусхаси рус олими С.Е. Малов томонидан Хитойнинг Хансу вилояти Буншигу қишлоғида 1910 йили топилган.

Асарнинг машҳур бўлишида ундаги ривоятлар мазмунидаги «улкан нажот куч» нинг борлиги бўлди. Биринчи ривоятда шаҳар ҳокимининг кучли оғриқлардан холис бўлиш ниятида сутрани кўчиртириши ва бутхонага садақа қилиши, иккичисида - аёлнинг касалликлардан қутулиши ва у тарафидан ўлдирилган ҳайвонларнинг инсонга айланиши учун «Олтин ёруғ»ни ўқиш воқеаси баён қилинади.

Адабиётшунос олим А. Абдураҳмоновнинг фикрича: «Олтин ёруғ»даги Мағ'астви ўз жонини қурбон қилишдан мақсад ҳам ана шу (Буддавийлик-Э.М.) таълимотга, бу дунёдаги азоб-уқубатлардан қутулишга қаратилган. «Олтин ёруғ» туркий тилга хитойчадан таржима қилинган. Бунинг боиси, будда таълимоти Осиё мамлакатлари орасида биринчилардан бўлиб Хитойга, миллодизмнинг I асрларида, кириб келган. IV-VI асрларда эса Хитой орқали Корея, сўнгра Японияга ўтган... Мағ'астви ўзликни йўқотиб, лаззатли умр кечириш, мол – мулк тўплашга берилишни кескин қоралайди. Мағ'астви бундай ҳаётни кечирилмас гуноҳ, азоб – уқубат, таннинг чиркин ҳолатга тушиши, деб тушунади ва ўз жонини қурбон қилиш билан ундан халос бўлади. Ўз акалари ҳам азоб – уқубатдан қутулишнинг бундай йўлини тушунишларини истайди» [8, 44].

Буддавийлик таъсирида Марказий Осиё билан Хитой, Корея, Япония халқлари ўртасида диний-маънавий бог'лиқлик юзага келди. Қатор сюжет ва образлар мазкур халқлар фолклорида гоҳ муштарақлик, гоҳ бир халқ мифидан бошқасига ўтиш ва яна ўзгарган ҳолда ортига қайтиш эволюциясини бошдан ўтказди. «Ушбу тарихий жараёнлар асосида қадимги турк тилининг шарқий тиллар билан ўзаро алоқалари вужудга келади, шарқий адабиётлар ўртасида ўзаро таъсир ҳодисаси юз беради» [9, 53–61].

Буддизмнинг Ўрта Осиё орқали йўл олиши унинг кейинги тараққиётига замин яратди. Балки шу учун бўлса керак, Ўрта Осиё буддизмининг айрим жиҳатлари қадимги хитой, корейс ва япон буддизмига ўхшаб кетади [10, 97]. Буддавийлик II асрда Хитойда [11, 45–50], IV асрда Кореяда тарқалади. 384 йили Пэкче, 528 йили Силлада расмий дин сифатида қабул қилинади [12, 150–153]. «VII асрдан бошлаб Япония тарихи буддавийлик билан чамбарчас бог'ланади. Дастлаб Корея, сўнгра Хитой (миссионерлари-Э.М.) бутун мамлакат бўйлаб кенг ёйилган ҳинд тафаккурининг туганмас даҳосини унинг пойтахти узра ёмғирдек ёғ'дирди» [13, 6].

Хитой, япон ва корейс халқларининг қадимги фалсафий тушунчаларига кўра бутун олам икки қарама-қарши - ин-янг ёки ўзбекча айтганда “оқ” ва “қора” кучлар ўртасидаги курашга асосланади. Бу қарама-қаршилиқлар ўртасидаги доимий кураш бир-бирининг кетидан қувиб юрувчи балиқчаларга ўхшаш оқ (янг) ва қора (ин) рангли шаклларда ва бутун борлиқнинг қурилишини акс эттирувчи триграмма - горизонтал уч (ёки икки) қаторли чизиқчаларда акс этган (1-расм).

Унинг моҳиятини кун ва тун, қуёш ва ой, осмон ва ер, иссиқ ва совуқ, тоқ ва жуфт, эр ва аёл каби тушунчалар ўртасидаги муносабатда кўришимиз мумкин.

“Бир-бирининг кетидан қувиб юрувчи балиқчалар” ва уч кетма-кет чизиқчаларнинг турли кўринишлари хитой, японларнинг деярли барча фалсафий рамзларида, медицина, санъати, кийимларида акс этиб, бу нарсани улар узоқ умр кўраётганликларининг, иқтисодий тараққиётларининг, бой ва бахтли яшаётганликларининг, мувозанат ва гармониянинг сабабларидан бири деб билишади. Кўпчилик сингапурликларнинг бутун ҳаёт тарзи, ҳатто бино қурилишлари ҳам шу шаклдаги тушунчаларга асосланган.

Бу шакл Жанубий Корея байроғида, энг қизик томони ўзбекнинг миллий бош кийими – дўппи нақшларида ҳам ўз аксини топган (2-расм)! Бироқ

Расм 1. Инь-Янг тасвири

минг йиллар мобайнида дўппидан дўппига кўчиб юрган бундай фалсафий нақшларнинг мазмунини уста дўппичиларнинг кўпчилиги афсуски билишмайди ва стихияли тарзда аждодлардан қолган нақшларда олам фалсафасининг рамзларини тушуриб келишади. Фарқи шуки ўзбек дўпписи тепа қисмининг тўрт томонида фақат эзгулик янг (оқ балиқча) тимсолининг андозаси туширилган. Бу эзгулик энергиясининг тўрт томонга тўрт баробар куч билан ёйилиб туришини билдиради. Борлиқнинг қурилишини акс эттирувчи уч қаторли чизиқчалар эса дўппининг тўрт ёнбошида тўрт мартадан тасвирланган ва

Расм 2. Ўзбек дўпписида Инь-Янг фалсафасининг акс этиши.

биргина дўппининг ўзида олам диалектикасининг рамзлари ўз аксини топган.

Олам тузилиши ва тараққиётининг қарама-қаршилиқлар курашига асосланган фалсафаси қадимги Турон эллари орасида қадимдан мавжуд бўлиб, у буддизм даврида янада такомиллашган. Қарама-қарши кучлар ўртасидаги курашни акс эттирувчи нақшлар кашта, кийим ва бош кийимга туширила бошлаган. Бош кийимга эзгулик, оламнинг ёруғлик тимсоли - янг (оқ балиқча) нақшланган.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, хитойдаги дао таълимоти вакиллари “бир-бирининг кетидан қувиб юрувчи” оқ ва қора “балиқчалар” сурати ва фалсафасини эрамининг I-III асрларида буддавий роҳиблардан узлаштиришган. Бироқ маълумки, буддавийлик таълимоти қадимги Хитойга айнан бизнинг ҳудуддан I-асрларда ўтган. Нақшларнинг айнан бу хил кўриниши ҳам шу даврда хитойга, у ердан эса Чин таъсирида бўлган Япония ва Кореяга ўтган.

Буддизм билан бирга кўплаб туркий мифологик тушунчалар ҳам шу даврда Чинга ва унинг таъсирида бўлган Япония ва Силлага ўтган, бунинг заминида қатор мифологик сюжет ва персонажлар дин элчилигида ўзга эллар адабиётларига ўзлашган ва миллий ўзига хослик

касб этгани ҳолда трансформацияга учраган. Барча мифларга асос бўлган онтологик тасаввурлар - яратувчи, унинг қудрати ва манзили: туркийлар тушунчасидаги – Тенгри, унинг Буюклиги, Қўлдаги улуси хитой мифларида – Осмон худоси, мислсиз қудрати, Осмонда яшаши билан уйғунлик касб қилган. Худди шундай мутаносибликни бошқа мифологик тушунчаларда ҳам кўришимиз мумкин.

Адабиётлар

1. Genel Türk Tarihi. 2. – Ankara, 2002. – P. 399.
2. Kitapnə, Zekeriya. Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler / Zekeriya Kitariyə. – Konya, 1994. – P.60–62.
3. Тугушева Л.Ю. Уйгурская версия биографии Сюан-Цзана. — Москва: Наука, 1991.
4. Сюан-цзан. Записки о западных странах [эпохи] Великой Тан (Да Тан си юй цзи). — М.: Восточная литература, 2012. — 464 с. — 800 экз. — ISBN 978-5-02-036520-9. (в пер.).
5. Litvinsky B. A. Christianity, Indian and Local Religions // History of Civilizations. V. III, P. 421-431.
6. Сенигова Т.Н. Вопросы идеологии и култов Семиречья (VI-VIII вв.) //Новое в археологии Казахстана. - Алма-Ата: Гылым, 1968. — С. 57-67.; Орынбеков М.С. Тараз в истории религии //Материалы межд. научно-теоретич. конференции «Тараз: Диалог тысячелетий и Цивилизаций». 26-27 сентября 2002 /Унив. им. М.Х.Дулати. – Тараз, 2002. — С. 326-328.
7. Раҳмонов А., Қиличев Р. Туркий халқлар маънавий мероси тараққиётида буюк ипак йўли маданиятининг роли // Осиё мамлакатлари тамаддуни ва Ипак йўли. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Самарқанд, СамДЧТИ, 2019.
8. Абдураҳмонов А. Туркий халқлар оғ‘заки ижоди. –Т.: 2004.
9. Содиров, Қ. Қадимги туркий халқларнинг диний – фалсафий қарашлари / Қ. Содиров. – Тошкент, 2004.
10. Садиков К. Роль буддизма в историко-культурных взаимосвязях древних тюрков с соседними восточными народами. [Электронный ресурс]. URL // Философия и религии Востока. с. 97. <https://cyberleninka.ru/article/v/rol-buddizma-v-istoriko-kulturnyh-vzaimosvyazyah-drevnih-tyurkov-s-sosednimi-vostochnymi-narodami>. (время обращение: 03.07.2018).
11. Malcolm, David Eckel. Great World Religions: Buddhism. The Great Courses / David Eckel Malcolm. – Boston University, 2003.
12. Корея: справочник. – Сеул, 1993.
13. Фиссер, Маринус Виллем. Древний буддизм и Японии [Текст]: перевод: / А. Г. Фесюн; — М.: Изд. дом «Серебряные нити», 2016.

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1